

ר' יהודה החסיד ובית המדרש המרחף דרכי התמודדותה של הקהילה היהודית ברגנסבורג עם חרב הגירוש בשלהי המאה החמש-עשרה

"מה אתה רואה?" שואל ר' יהודה החסיד את הרב שפנה אליו לאחר שגנבים לקחו מביתו את אוצר הדוכס. הרב השיב: "בית המדרש הגביה עצמו כל כך שאני רואה כל הבתים העומדים ברעגנשפורג [...] הוא גבוה יותר מכל מגדלי העיר". אפרים שהם-שטיינר מנתח סיפור אחד מתוך אוסף סיפורי שבחים של יהדות אשכנז, שבו ר' יהודה החסיד מסייע בכוחותיו המאגיים לאדם שנקלע לצרה. עלילת הסיפור מבטאת את ניסיונם של יהודי רגנסבורג בשלהי המאה החמש-עשרה להתמודד עם תחושת הישמטותה של אחיזתם הפיזית בעיר על רקע עלילות דם ואימת גירוש, ומשקפת את ניסיונם להיאחז בקיומם בעיר.

מבוא

כבר בימי חייו, וביתר שאת אחרי מותו, רווחו סיפורי שבחים ומעשי ניסים באשר לדמותו של ר' יהודה החסיד מרגנסבורג (1165-1217?]; להלן רי"ח). רי"ח, שהיה המוכר ביותר מתוך חוג חסידי אשכנז, נולד בחבל הריין בעיר שפייר (Speyer) אך היגר ממנה בצעירותו. ככל הנראה הוא נלווה לאביו, ר' שמואל בן קלונימוס, ולאחיו הבוגר ר' אברהם בן שמואל (רבנו אש"ל), והשתקע בעיר רגנסבורג (Regensburg) שבגרמניה בשליש האחרון של המאה השנים-עשרה, שם קנה את עיקר פרסומו.¹ סיפורי השבחים העלו על נס את חסידותו וצדיקותו אך גם את יכולותיו כמיסטיקן, כבעל שם וכמאגיקן רב עוצמה שכוחותיו הוכרו הן בתוככי הקהילה היהודית והן מחוצה לה.² במאמר זה אתבונן בהשתקפות

יכולותיו המאגיות של ר' יהודה החסיד בסיפור מסוים ואראה כי אף שהסיפור קשור בדמותו של ר' יהודה בן המאה השלוש-עשרה, עיבודו בגרסתו המאוחרת משקף אירועים שהתרחשו במחצית השנייה של המאה החמש-עשרה – שנים רבות לאחר מותו של רי"ח, עת ריחפה חרב הגירוש מעל ראשיהם של יהודי עירו רגנסבורג. ההישענות על יכולותיו המאגיות של הקדוש המקומי בן דורות עברו שימשה ליהודי העיר מקור נחמה והיא מעלה על נס את קשייהם, חששותיהם ותקוותיהם בעת קשה זו.

1390-1519: עידן של גירושים

במובנים רבים, המחצית השנייה של המאה החמש-עשרה הייתה תחילת סופה של יהדות אשכנז של ימי הביניים. מאז גורשו יהודי העיר שטרסבורג בשנת 1390 הלך ורווח גירושם של יהודים מתחומי הערים שבהן חיו ברחבי הקיסרות הרומאית הקדושה של האומה הגרמנית.³ מספר גדל והולך של ערים ויחידות פוליטיות אחרות החליטו לגרש את אוכלוסייהן היהודיים מתחומן. החלטות ברוח זו קיבלו, בין היתר, מועצות עירוניות של ערים קיסריות שבהן היו קהילות יהודיות ותיקות, כמו שפייר, מיינץ (Mainz) וקלן.

אפרים שהם-שטיינר הוא פרופסור להיסטוריה יהודית של ימי הביניים המלמד במחלקה להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שם הוא משמש גם כראש המרכז לחקר המרת דת ומפגשים בין-דתיים (CSOC).

דואל: shohamst@bgu.ac.il

העיר רגנסבורג בגרמניה, תחריט עץ מתוך *Nürnberger Weltchronik* מאת הרטמן שדל, 1493

להיטבל לנצרות ולא למות על קידוש השם, בניגוד לאחיהם
בחבל הריינוס.⁸ היהודים שנטבלו שבו ליהדות בשנת 1097,
עם שובו של הקיסר היינריך הרביעי ממסעו באיטליה
ושיקומן של קהילות גרמניה לאחר הפרעות.⁹

כמו במקומות רבים בקיסרות הגרמנית של ימי הביניים,
המצב המדיני באזור בוואריה היה מורכב וכך גם מעמדם
החוקי של יהודי האזור. משנת 1245 זכתה רגנסבורג למעמד
של עיר חופשית (Freie Reichsstadt) ומועצת העיר ניהלה
למעשה את ענייניה ללא תלות באצילים הבווארים. יהודי
רגנסבורג חסו בצל ה"יודנרגל" (Judenregal) של הקיסר,
כלומר הקיסר החזיק בזכויות השיפוט על היהודים וקיבל מס
בתמורה לשמירת ביטחונם. מעת לעת סחר הקיסר בזכות זו
והעניקה לגורמים פוליטיים שונים. כך, בשנת 1322 החכיר
הקיסר את היודנרגל של יהודי רגנסבורג לדוכסים של
בוואריה-לנדסהוט לבית ויטלסבאך (Wittelsbach Bavaria-
Landshut). תסבוכת משפטית זו משתקפת למשל במקרה
של קלמן, החזן של קהילת רגנסבורג בשנת 1470, שנעצר
בידי מועצת העיר רגנסבורג באשמת ביזוי הנצרות וקודשיה
(למעשה הוא שקל להתנצר ולאחר תקופת התלבטות
ממושכת חזר בו עוד לפני שהוטבל). מן המסמכים שפרסם
רפאל שטראוס בשנות השלושים של המאה העשרים עולה
כי מועצת העיר נדרשה להודיע על המעצר לדוכס לודוויג
התשיעי מבוואריה-לנדסהוט שהחזיק ביודנרגל, כדי לקבל
את הסכמתו לחקירתו של קלמן ולהעמדתו לדין.¹⁰

למרות האווירה העוינת ליהודי האזור – יהודי
דוכסות בוואריה-לנדסהוט עצמם גורשו משטחי הדוכסות
כבר ב־1450, ובית הכנסת המקומי בעיר לנדסהוט הוסב
לכנסייה ב־1452 – ועל אף העוינות כלפי יהודי הקיסרות
בכלל בשלהי המאה החמש־עשרה, יהודי רגנסבורג התמידו
במאבקם להישאר בעיר ונחלו הצלחות מסוימות בדיאלוג
המשפטי הארוך בעניין גירושם, שהתנהל בחצר הקיסר.
למעשה, משנת 1470 ועד לצו הגירוש של 1519 התנהלו
בחצר הקיסר דיונים משפטיים בעניין גירוש יהודי העיר,
ובמשך כל הזמן הזה המשיכו יהודי רגנסבורג לדור, לחיות
ולהתפרנס בה, אף שרוב היהודים של ערי הקיסרות כבר
נעקרו ממקומם.

הרקע לסיפור

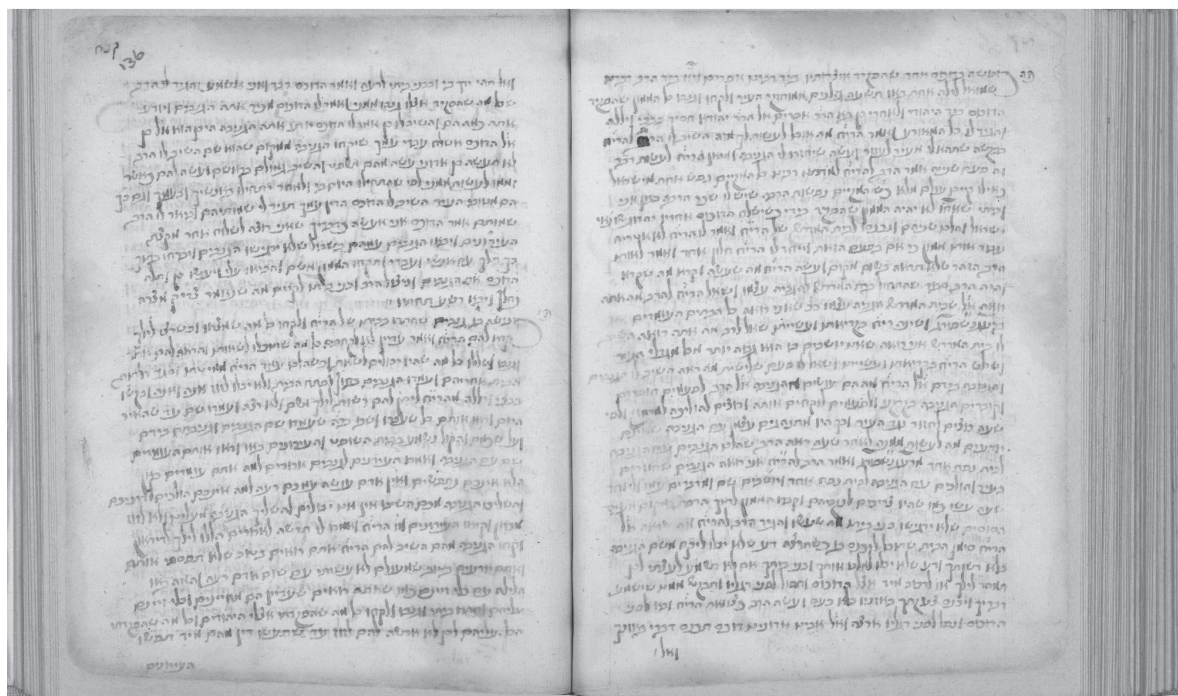
על הרקע הזה עלינו לקרוא כמה סיפורי שבחים שבמרכזם
עומדת דמותו של ר' יהודה בן שמואל החסיד מרגנסבורג,
מחולל חוג חסידי אשכנז והאיש שלו מיוחס חיבורו של ספר
חסידים. אני מבקש לטעון שאף שגיבורם של הסיפורים
הוא ר' יהודה החסיד, שנפטר בשנת ד'תתקע"ז (1217),

והגם שחלק מן הסיפורים במחזור השבחים הקשור בשמו
אכן מקורם בימי חייו או בתקופה שמיד אחרי מותו, לא כך
הוא לגבי סיפורים אחרים. לדעתי, חלקם עוצבו במחצית
השנייה של המאה החמש־עשרה ברגנסבורג, ואף שהדמות
העומדת במרכזם היא דמותו של רי"ח הם משקפים את
עולמם, קשייהם, לבטיהם והוויית חייהם של יהודי
רגנסבורג בשלהי הקיום היהודי בעיר, עת ביקשו יהודיה
לשאוב עידוד, נחמה ותקווה מדמותו של הקדוש היהודי
החשוב ביותר שחי בה.

מן הסיפורים – ובמיוחד מן הסיפור שעומד במוקד
עיוננו – אפשר לראות שמי שחיברם היה בקיא ביותר בהוויות
העיר, ונהירים היו לו רחובותיה, כיכרותיה וסמטאותיה.
קרוב לוודאי שהסיפור עוצב והשתמר בקרב יהודי רגנסבורג
לפני הגירוש, וככל הנראה גם לאחר שגורשו ממנה בשנת
1519. באבחנתי זו אני נשען על מחקרה המקיף של שרה
צפתמן על ספרות השבחים של חסידי אשכנז, שהמחברת
הואילה לחלוק עימי עוד בטרם ראה את אור הדפוס, ועל
תובנותיה ומחקריה של לוציה רֶספֶה, שהאירה את עיני
בקריאתה המוקפדת את הסיפורים ונתנה לי קריאת כיוון,
תרתי משמע, בהצעה לפענוח משמעותם. בהרצאה שנשאה
פרופ' רספה בכנס Sefer Hasidim in Context בירושלים
במרץ 2017, שכותרתה הייתה "בין ערי שו"ם לרגנסבורג:
מרחב ומקום בסיפור אודות ר' יהודה החסיד בעת החדשה
המוקדמת", היא העריכה שהעובדה שיהודי רגנסבורג גורשו
בתקופה מאוחרת ושרדו במקומם עד לשנת 1519 – יותר
מכל קהילה עירונית אחרת בקיסרות – היא שהביאה לכך
שהסיפורים שצמחו בעיר עובדו וחזרו ועובדו עד סמוך
להעלאתם על הכתב בראשית העת החדשה.

מקורם של הסיפורים בכמה כתבי יד. הגרסה שאדון בה
מצויה בכתב יד המוכר למחקר משנת 1889 וידוע ככתב
יד נחמיה בריל, על שמו של חוקר מדעי היהדות הידוע
(Brüll, 1843–1891), שהיה הראשון שהבחין בקובץ סיפורי
השבחים על חסידי אשכנז המצוי בכתב היד.¹¹ כתב היד
נמצא היום באוספי הספרייה הלאומית בירושלים והוא
מקוטלג ככתב יד ירושלים 8^o3182. בכתב יד זה, הכולל
99 סיפורים, נשתמר אחד מהאוספים הגדולים ביותר של
סיפורי שבחים ומופתים בעברית הקשורים בשמם של
ר' שמואל בן קלוגימוס החסיד ובנו, ר' יהודה בן שמואל
החסיד. חלק מבין 27 הסיפורים העוסקים בדמויות אלו
באוסף נראים כעיבודים מאוחרים לסיפורי שבחים ומעשי
ניסים שמקורם בתקופה קדומה יותר מזו שבה הועלה הקובץ
על הכתב. על פי כתב היד הקובץ מתוארך לראשית המאה
השש־עשרה. חוקר הפולקלור היהודי עלי יסיף, שפרסם
את כל הסיפורים מכתב היד לפני שנים אחדות, טוען

כתב היד הידוע על שמו של חוקר מדעי היהדות נחמיה בריל, הכולל אוסף של 99 סיפורי שבחים ומופתים

שהציעה דמותו של הקדוש היהודי ליהודי המאה החמש-עשרה, עיצובם של סיפורי שבחים יהודיים במרחב ובתקופה האמורים הושפע גם מהופעתם ותפוצתם של סיפורים דומים שעסקו בקדושים נוצרים, או אולי היה זה ניסיון יהודי להעצים את הקדוש היהודי תושב העיר, שקברו בבית הקברות היהודי היה מקום עלייה לרגל.¹⁴ הסיפור העומד במוקד הדיון הוא מעשה פ"ה מבין 99 המעשים שנמצאים בכתב היד, ואפשר למוצאו בספרו של יסיף (253–254).

מעשה פ"ה

מעשה בדוכוס אחד שהפקיד אוצרותיו בידי רבינו אפרים ויש אומרים ביד הרב רבינו שמואל. לילה אחת באו תשעה גזלנים ממוחזקי העיר ולקחו וגנבו כל הממון שהפקיד הדוכוס בידי היהודי. ולאחרי כן בא הרב רבי אפרים אל הרב רבי יהודא חסיד בבכי ויללה והגיד לו כל המאורע ואמר הרי"ח: "מה אוכל לעשות מזה?" השיב לו הרב להרי"ח: "בבקשה שתהה לי מעיד לעזור ועשה שיחזירו לי הגניבה." ומיאן הרי"ח לעשות דבר זה. פעם שניה אמר הרב להרי"ח: "למדתנו רבינו כל המקיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא

כי כל הסיפורים קדומים וכי עובדו בשנת 1300 לערך. ואולם לאור ביקורתה של רספה, אני נוטה לקבל את דבריו של יסיף בהסתייגות; חלק מן הסיפורים קדומים, בעיקר אלה העוסקים בדמויות שספק אם היו חלק מן הזיכרון הקולקטיבי של יהודים בני המאה החמש-עשרה – למשל דמותו של ר' אלעזר בן נתן (ראב"ן) ממיניץ, שנפטר בשנת 1170 – אבל לדעתי, סיפורים אחרים הם מאוחרים ורק מנכסים את דמותו של רי"ח, המיסטיקן והמאגיקן היהודי הידוע מרגנסבורג.¹²

הסיפורים הועלו על הכתב בראשית המאה השש-עשרה בידי סופר ומעתיק ששמו משה בן גרשון (בקולופון כתב היד נכתב "סליקו [נסתיימו] המדרשים [...]) משה בן לאדוני אבי גרשון הירני כ'פרת משכבו". לא מן הנמנע שהסופר או אביו היו ממגורשי רגנסבורג. חלק מן הסיפורים בנויים באופן המזכיר מאוד סיפורי ניסים ומעשיות קדושים שהיו חלק מן האקלים התרבותי-דתי שנשאה בכנפיה תנועת ה-Devotio Moderna, תנועה דתית-חברתית נוצרית שמקורה בארצות השפלה בראשית המאה הארבע-עשרה ואשר התפשטה בכל רחבי הקיסרות בשנות השמונים והתשעים של המאה החמש-עשרה. תנועה זו הדגישה מאוד את נוכחותם של הקדושים ואת חשיבות הלמידה ממעשיהם והדבקות בהם, במורשתם ובשרידיהם כערכים נוצריים מכוננים.¹³ ייתכן שלצד הנחמה

(משנה סנהדרין ד' ה) כל שכן המקיים נפשות הרבה שיש לו שכר הרבה, כגון אני וביתי. שאם חס ושלום לא יהיה הממון שהפקיד בידי כשישלח הדוכוס אחריו, יהרוג שונאי ישראל [לשון סגי נהור: יהרוג יהודים]. והלכו שניהם ונכנסו לבית המדרש של הרי"ח. ואמר לו הרי"ח: "לא אטריח בעבור אותו הממון כי אם בפעם הזאת." וייחד לו הרי"ח חלון אחד ואמר לרב: "הזהר שלא תראה בשום מקום." ועשה הרי"ח מה שעשה וקרא מה שקרא והיה הרב סבור שהתחיל בית המדרש להגביה עצמו. ושאל הרי"ח לרב: "מה אתה רואה?" אמר לו: "שבית המדרש הגביה עצמו כל כך שאני רואה כל הבתים העומדים ברעגנשפור"ג. ושינה [כלומר חזר בשנית] הרי"ח בקריאתו ועשייתו, שאל לרב: "מה אתה רואה?" השיב לו: "בית המדרש אני רואה שאנו יושבים בו הוא גבוה יותר מכל מגדלי העיר" ושילש הרי"ח בקריאתו ועשייתו ושאל לו פעם שלישית מה ראה, השיב לו: "הגנבים והגניבה בידם." אמר לו הרי"ח: "מה הם עושים מהגניבה?" אמר לו הרב: "לפעמים חופרים וקוברים הגניבה בקרקע לפעמים לוקחים אותה ורוצים להוליכה למרחוק ולפי שעה רוצים לחזור עד העיר." וכך היו מתנהגים עצמן עם הגניבה שאינם יודעים מה לעשות ממנה. לאחר שעה ראה הרב שהלכו הגנבים עם הגניבה לבית נפח אחד מרעגנשפור"ג. ואמר הרב להרי"ח: "אני רואה הגנבים שחוזרים בעיר והולכים עם הגניבה לבית נפח אחד ויושבים ומדברים עמו." ולאחר שעה עשו כמו שהיו צריכים לנקביהם וקברו הממון לתוך רפת במקום מעמד הסוסים שלא ירגישו בני ביתו מה שעשו. והגיד הרב לרי"ח מה שראה. אמר לו הרי"ח: "סימן [!] הבית שתוכל להכנס בו כשתרצה. דע שלא יוכלו ליקח משם הגניבה בלא רשותך, ודע שלא יכלו למלט אותך ובני ביתך אם לא תשמע לעצתי. לכן תמהר לילך או לרכוב מיד אצל דוכס ותפול לפני רגליו ותבקש ממנו שישמע דבריך ויכנס צעקתך באזניו בלא כעס." ועשה הרב כצוואת הרי"ח ובא לפני הדוכוס ונפל לפני רגליו ארצה. אמר לו: "אבינו אדוננו דוכס תכנס דברי באזניך ואל תהי ירך בי ובבני ביתי לרעה." ואמר הדוכס: "דבר ואני אשמע." והגיד לו הרב שכל מה שהפקיד אצלו גנבו ממנו. ואמר לו הדוכוס: "מכיר אתה הגנבים ויודע אתה כמה הם?" השיב לו "כן." אמר לו הדוכוס: "יודע אתה הגניבה היכן היא?" אמר לו "כן." אמר לו הדוכוס: "אשלח עבדי עמך שיקחו הגניבה ממקום שהוא שם." השיב לו הרב: "לא תעשה כן אדוני, עשה משפט והשיב גמולם בראשם ועשה להם כאשר זממו לעשות ממני לפי שהתחילו היום בי ולמחר

יתחילו באנשיך ובעמך וגם כך הם מטובי העיר." השיב לו הדוכס: "הדין עמך, תגיד לי שמותיהם" וביאר לו הרב שמותם. אמר הדוכס: "אני אעשה כדבריך שאני רוצה לשלוח אחר מקצת העירוני ויבואו הגנבים עמהם בשביל שלא ירגישו הגנבים ויברחו. בתוך כך תלך עם אנשי ועבדי ותקחו הממון משם והביא אלי." ויעשו כן. ותלה הדוכס את הגנבים וניצול הרב ובני ביתו לקיים מה שנאמר: "צדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו" (משלי יא, ח).

דומה שהסיפור עוסק בניסיון להכתים את שמו הטוב של היהודי הנכבד. המספר אינו בטוח בשמו של האיש, או ששמו אינו חשוב לו. האיש מכונה בסיפור רבנו אפרים או רבנו שמואל, שתי דמויות רבניות חשובות ברגנסבורג של המאה השתיים-עשרה.¹⁵ הדוכס בחר ביהודי זה להפקיד בידי את אוצרותיו, ואלו גנבים מביתו על ידי חבורת גנבים "ממוחזקי העיר", כלומר אנשים רמי מעלה.¹⁶ ברי מן הסיפור שאין מדובר בגנבים פשוטים אלא באנשים בעלי עוצמה פוליטית וכלכלית המודעים היטב למשמעות מעשיהם. לא זו בלבד שהם חותרים תחת מעמדו של היהודי הנכבד שאצלו הופקד הכסף, בהעמידם אותו ואת משפחתו בסכנה, אלא הם גם מבקשים לפגוע בדוכס שאת הונו הם גונבים. בצר לו פונה היהודי נפגע הגניבה לר' יהודה החסיד, אך זה משיב את פניו ריקם. רק לאחר שר' אפרים מבהיר לר' יהודה שאין המדובר בסוגיית גנבה גרידא אלא שהעניין נוגע בדיני נפשות, ורק לאחר שר' אפרים מזכיר את דברי המשנה בסנהדרין שאותם כביכול למד מר' יהודה החסיד עצמו, נענה החסיד לאתגר ומבטיח לסייע לר' אפרים למצוא את האוצר כדי שהוא ומשפחתו לא ייפגעו.

המספר מניח שנמעניו יודעים כי ר' יהודה החסיד היה מוכר כמי שיש בכוחו לאתר גנבות ולסייע לבריות בדיוק במצבים מעין אלה.¹⁷ ואכן, כבר בימי חייו – וכמובן שמיד לאחר מותו – נתפס ר' יהודה בן שמואל החסיד כבעל מופת מחולל ניסים וכמיסטיקן יהודי חשוב. בסיפורים מכתב יד אוקספורד 1567 שפרסם יוסף דן, המתוארכים למאה השלוש-עשרה, מתוארות יכולותיו של רי"ח באיתור גנבות. כזה הוא למשל סיפור המסופר מכלי ראשון, ובו תלמידו של ר' יהודה שואל אותו ישירות באשר למקרה שקרה. בסיפור מתואר דיאלוג בין התלמיד, התוהה על הפרקטיקה המאגית של רי"ח, ובין החסיד, המתאר כיצד השביע את המלאכים וראה בעזרתם את החפצים הגנובים ואת המשרתת הגנבת:¹⁸

פעם אחת גנבו לתלמיד אחד את בגדיו ובא רבו ועושה דבר בבית מדרשו, וראה השפחה שגנבה מן המקום

רגנסבורג המודרנית. מימין: הקתדרלה (מוארת); משמאל: גשר האבן בן המאה השתיים-עשרה על הדנובה (Steinerne Brücke)

את היהודי מה הוא רואה, עונה היהודי: "בית המדרש אני רואה שאנו יושבים בו הוא גבוה יותר מכל מגדלי העיר". מנקודת מבט זו יכול הנפגע לזהות את הגנבים, להתחקות אחר מעשיהם, לסמן אותם ואת מקום הימצאו של הפיקדון שנגנב, לראות אותם מתלבטים מה לעשות עם הכסף ולהכין את עצמו לקראת סיומה של הפרשה. בנקודה זו חשוב לציין את הייעוץ הדיפלומטי-פוליטי שמעניקה דמותו של ר' יהודה החסיד לנפגע: עליו להתחנן בפני הדוכס שלא יפגע בו ובמשפחתו ועליו להביא את הגנבים למשפט הוגן. כלומר, המספר מדגיש לא רק את הצורך להשפיע מאגית על הדוכס ("יכנס צעקתך באזוניו") ולהשיב את הגנבה, אלא גם ובעיקר את הצורך להציג ראיות למעשה הגנבה ולהביא למשפט צדק, לחקירה ולדרישה.

דומני שלאור הדברים האלה אפשר לטעון כי הסיפור שלפנינו, אף שהוא עושה שימוש בדמותו של ר' יהודה החסיד בן המאה השלוש-עשרה, הוא סיפור יהודי מרגנסבורג של המאה החמש-עשרה. לדעתי, בסיפור מופיעים כמה פרטים "מכונני אמת" (verisimilitude) המצביעים על כך, ויתר על כן, אפשר שהם משקפים תקופה ואולי אף רגע מסוים בקורות יהודי העיר.

דומה כי היהודי העומד במרכז הסיפור מסמל את אוכלוסיית היהודים של העיר רגנסבורג, הנתונים בין שני גורמי כוח: הדוכס מחד גיסא ו"מוחזקי העיר" מאידך גיסא. שאלת נחיצותם של משפט צדק ושל נאמנות לכל אחד מן

שגנבה והלכה דרך השוק ושמה בבית אחד ואחר כך במקום אחר והגיד להם "באותו מקום תמצאו בגדיו" ונמצאו. אמרתי לו [לר' יהודה החסיד] "שמה בחלום ראית?" אמר לי: "לא כן, אלא השבעתי המלאכים ומיד ראיתי את הדפנות וכל בית המדרש שהייתי יושב בו לא ראיתי אלא הגויה שגנבה ראיתי וכל הדרכים שהוליכה הגניבה ובאיזה מקום הניחה הגניבה. הכל ראיתי."¹⁹

נשוב לסיפורנו. לאחר שהיהודי שפיקדון הדוכס נגנב ממנו מצליח לשכנע את ר' יהודה להתערב למענו, מתואר בסיפור מהלך איתור הגנבה. גם כאן, כמו בסיפור מן המאה השלוש-עשרה, זירת ההתרחשות היא בית מדרשו של ר' יהודה החסיד. הפעם דופנות בית המדרש אינן הופכות לשקופות כמו בסיפור מן המאה השלוש-עשרה, אלא חלונות בית המדרש הם שמשחקים תפקיד מרכזי. היהודי ור' יהודה נכנסים לבית המדרש ור' יהודה פוקד על היהודי להתבונן דרך חלון אחד בלבד. ר' יהודה "עשה מה שעשה וקרא מה שקרא", כלומר ביצע פעולות מאגיות שמספר הסיפור אינו יודע מה מהותן או שתיעודן לא היה חשוב בעיניו. באותו רגע חש היהודי המתבונן שבית המדרש הגביה את עצמו. פעולה זו, כדרכן של פעולות מאגיות, שבה ונשנית, ובסופו של דבר מרחף בית מדרשו של החסיד באוויר. בפעם הראשונה שם המספר בפיו של היהודי את המילים "בית המדרש הגביה עצמו כל כך שאני רואה כל הבתים העומדים ברעגנשפורג". בפעם השנייה, כששואל החסיד

מגדלים בעיר סן ג'ימיניאנו, איטליה

לעוצמתן וכוחן של המשפחות המשפיעות בערים רבות. תופעה זו מוכרת לנו לא רק מערי גרמניה אלא גם מצפונה של איטליה ואף ממקומות מרוחקים יותר, למשל מגדלי הסוּנְגִּי (Svaneti) בעיירות מֶסְטִיָה (Mestia) ואוֹשְׁגוּלִי (Ushguli) בגאורגיה, שנבנו עד למאה השלוש־עשרה. אך אין צורך להרחיק עד לרכסי הקווקז: די אם נזכיר את העיירה האיטלקית סאן ג'ימיניאנו (St. Gimignano) שבחבל טוסקנה, שנשתמרה להפליא מאז ימי הביניים, ואת מגדליה שנבנו על ידי המשפחות הבורגניות בשלהי המאה השלוש־עשרה ובמהלך המאה הארבע־עשרה.²⁰ זאת ועוד, בייצוג האמנותי באירופה נקודת המבט ממעוף הציפור המרחפת מעל מגדלי העיר הייתה חדשה, והיא אופיינית לשלהי המאה החמש־עשרה.²¹ נקודת מבט זו, המבטאת ניסיון לראות דברים במבט על, התאפשרה פזיזת ממרומי המגדלים שנבנו בערים, ומשלהי המאה החמש־עשרה היא מצאה את ביטוייה גם באמנות התקופה. בתקופה זו התרבו הייצוגים האמנותיים של ערים מזווית זו, ונקודת המבט ממעוף הציפור או ממרומי המגדל הפכה פופולרית מאוד במאה השש־עשרה. השימוש בה הוא כלי דרמטי המאפשר לתאר במילים מבט אמנותי, ריאליסטי או מדומיין, המבקש לשלוט בתהליכים המתרחשים במרחב.

לדעתי, הריחוף המאגי של בית מדרשו של ר' יהודה החסיד בסיפור הוא דוגמה לביטוי יהודי של מהלך דומה. יהודים, כמובן, לא בנו מגדלים בערים ימי־ביניים – לא במאה השלוש־עשרה, כשסממן זה הפך רווח, ובוודאי לא

הצדדים הללו, שנמצאו בעימות זה עם זה, נכחה תמיד, אך היא הפכה מובהקת במיוחד בין השנים 1487 ל־1492. בשנת 1487, בשל עימותים פנימיים בין בעלי הכוח והשליטה בדרום גרמניה ובין הקיסר, נשללה מן המועצה העירונית של רגנסבורג הזכות לממשל עצמי והעיר הוכפפה לשליטתו הישירה של הדוכס אלברכט הרביעי ממינכן. בניסיונם לגנוב את אוצר הדוכס המופקד אצל היהודי מבקשים "מוחזקי העיר" או "טובי העיר" לפגוע בדוכס, שעזמו הם נתונים בעימות פוליטי, דרך בחירתם לפגוע בחוליה החלשה – היהודי שהמזמן הופקד אצלו.

אך מה פשר הדרך המוזרה שבה בחר כביכול ר' יהודה החסיד למצוא את הגנבה? בניגוד לטקסט מן המאה השלוש־עשרה, המתאר השבעה של מלאכים שבעזרתם הפכו קירות בית המדרש לשקופים והחסיד יכול לעקוב אחרי הגנבה והגנבת, בסיפור שלפנינו מצב העניינים שונה. המספר מתאר פעמיים כיצד מתרומם בית המדרש מכוח מאמריו ומעשיו המאגיים של ר' יהודה, לא רק אל מעל לבתי העיר אלא אף מעל לגבוהים שבמגדליה. ברור כי מגדלי העיר אינם רק אלמנט ארכיטקטוני, שבהחלט נכח במרחב העירוני, אלא הם משקפים גם שלטון, עוצמה וכוח.

בעיר רגנסבורג, כמו בערים רבות בקיסרות ובמערב אירופה, מגדלי הפעמונים של הכנסיות שלטו בקו הרקיע. אך אלה לא היו המגדלים היחידים במרחב העירוני: עם עלייתה והתעצמות כוחה של הבורגנות העירונית, מן המאה השלוש־עשרה ואילך, הפכה הקמתם של מגדלים לביטוי

במאה החמש־עשרה, כשעצם נוכחותם במרחב הגרמני הלכה ונשחקה. אחד החיבורים שמבטאים את נקודת המבט המחודשת הזאת בצורה המרשימה ביותר הוא הכרוניקה המודפסת מן העיר נירנברג (Nuremberger Weltchronik), שחיבר הרופא ואיש הרנסנס הרטמן שדל (Schedel). חיבור זה, שראה אור בראשית עידן הדפוס של גוטנברג, היה הצלחה מסחרית מסחררת במונחים של שלהי ימי הביניים, ובו אנו מוצאים לראשונה הדפסים מחיתוכי עץ המתארים תמונות פנורמיות של ערים רבות באירופה, בעיקר בקיסרות, ממערב הציפור. אחד ההדפסים המעטרים את החיבור מציג את העיר רגנסבורג מלמעלה.²² החיבור היה למעשה פרי מאמץ משותף שבו חברו שדל עצמו, שהעמיד את ספרייתו לרשות המיזם, ושני אומני חיתוכי עץ ידועים בגרמניה בת הזמן: וילהלם פליידנוורף (Pleydenwurff) ומיכאל וולגמוט (Wolgemut). השוליה המפורסם ביותר שהתנסה בסדנתו של פליידנוורף היה לא אחר מהאמן אלברכט דירר (Dürer). בחלק מן העותקים ששרדו מן החיבור נצבעו חיתוכי העץ בצבע. החיבור ראה אור בשנת 1493 בנירנברג, ובשל קרבתה של זו לרגנסבורג סביר להניח שכבר סמוך לצאתו לאור הפכו החיבור והדפסיו למוצר תרבות מוכר. יתר על כן, פנורמות מהסוג שנדפסו בספר זה נדפסו גם על פמפלטים שנמכרו במחיר השווה לכל נפש. מבט קצר בקו הרקיע של רגנסבורג המתואר בהדפסים שבספרו של שדל מלמד על ריבוי המגדלים בעיר, וחלקם שרד עד ימינו.

מדוע היו צריכים יהודי העיר לספר על יכולתו של ר' יהודה החסיד לחולל נס ובכוח מאמרו להרים את בית מדרשו מעל לגבוהים שבמגדלי העיר? אני סבור שתיאור בית המדרש המרחף באוויר והמאפשר ליהודי הנשדד נקודת מבט עילית על המתרחש מסמן את ניסיונם של יהודים בשלהי המאה החמש־עשרה להתמודד עם התחושה שאחיותם הפיזית בעיר הולכת ונשמטת, ולנסות להתעלות מעל למציאות או לכפוף אותה לצורכיהם. בהיעדר אמצעים פיזיים בדמותם של מגדלים שיאפשרו להם נקודת מבט מלמעלה, המספר ומי ששימר אותו בכתב יד ירושלים בחרו באפשרות המאגית. המאגיה הייתה מאז ומעולם הדרך שבה ביקשו מאמיניה לכופף את המציאות באמצעות מילים, לחשים והשבעות שתכליתם להשפיע על המציאות.

מאמצע המאה החמש־עשרה חשו יהודי רגנסבורג כי מעל קיומה של הקהילה מרחפת סכנה. ב־1476 הם הואשמו בעלילת דם ו־17 ממנהיגי הקהילה היהודית נאסרו למשך ארבע שנים. אם בעבר התגאתה הקהילה היהודית ברגנסבורג בהיותה "עיר ואם", כלומר מטרופולין יהודי המשרת את קהילות אשכנז שמדרום לריין,²³ הרי כעת, משגורשו יהודי הסביבה וברגנסבורג הופיעו פליטים יהודים מערי בוואריה ואף ממקומות רחוקים יותר, הבינו היהודים עד כמה חמקמק

קיומם היהודי בשטחי הקיסרות בשלהי המאה החמש־עשרה. העימות המתמשך עם אנשי המועצה העירונית, שהתקיים בחצר הקיסר ובבתי משפט, המחיש את אובדן השליטה והאחיזה בקרקע. לדעתי, הסיפור מנסה לעשות שימוש בהתבוננות מלמעלה, מנקודת המבט החדשנית של המבט העילי המגביה מעל המגדלים, כדי להתמודד עם החרדה והחששות. זווית הראייה הזאת, הגבוהה אף מראשי המגדלים, נתנה ליהודים תחושה שהם עדיין בשליטה.

פחות משנות דור לאחר שהסיפור התעצב, על פי טענותי, לא עמד עוד כוחם של יהודי העיר להתגונן מול תושבי רגנסבורג בחצר הקיסר. עם מותו של הקיסר מקסימיליאן הראשון בינואר 1519 ניצלו אנשי מועצת העיר את התוהו ובוהו השלטוני בקיסרות והצליחו להביא לצו המורה על גירוש היהודים מרגנסבורג. ביוני 1519, כאשר עלה לשלטון קרל החמישי, נכדו של מקסימיליאן, כבר היה גירושם של יהודי העיר עובדה מוגמרת. בית הכנסת נהרס ובתי הרובע היהודי נהרסו אף הם. מצבות בית העלמין היהודי נעקרו ושובצו ברחבי העיר במבני ציבור, בביצורי העיר ובפתחי בתיהן של משפחות חברי מועצת העיר. בחלק ממקומות אלו ניתן לראות כמה מהן עד היום.

באופן מפתיע, לאחר מכן עוד דרשו פליטי רגנסבורג לקיים משפט חוזר כדי לערער על ההחלטה לגרשם. במשפט שנערך בעיר אינסברוק באוסטריה בשלהי נובמבר 1519 הוכרז שגירוש יהודי רגנסבורג לא היה חוקי, ונציגי העיר קיבלו הוראה קיסרית לקבל את היהודים בחזרה. בשלב זה החל דיון ארוך, שנמשך עד מרץ 1521, בשאלה כיצד ליישם את הצו החדש המורה על שובם של היהודים לעיר. נציגי היהודים בערעור הצליחו לקבל לידיהם צו קיסרי המאפשר את חזרתם אף לפני תום הדיון, אך בעת הזאת את הנעשה כבר לא היה אפשר להשיב. יהודי העיר נפוצו ואפשרות חזרתם הפכה לתאורטית. בסופו של דבר, בדיון שהתקיים ברייכסטאג בעיר וורמס (Worms), הוסכם על דעת הקיסר ונציגי העיר שהקיסר יקבל בדיעבד את החלטת נציגי העיר. במאי באותה שנה הוביל הקיסר מהלך שנועד לפצות את יהודי רגנסבורג, אך מאז ועד למחצית השנייה של המאה השבע־עשרה, לאחר מלחמת שלושים השנים, לא שבו היהודים אל העיר. סביר להניח כי לפחות חלק מן הסיפורים כמו זה שלפנינו נשתמרו בקרב יהודים שגורשו מן העיר ועדיין רחשו כמיהה וגעגוע אליה ואל הקיום היהודי בה.

סיכום

מוטיבים מסוימים ופרטים מכונני אמת בנוסח של סיפור אחד מבין 99 הסיפורים המצויים בכתב יד ירושלים מסייעים להסביר את הסיפור ולתת לו הקשר היסטורי, אך גם

להם ששלטונו של הדוכס בעיר קצר ימים, ושאל ליהודים להפנות לגמרי את הגב למועצת העיר.

1 אפרים שהם־שטיינר, "משפייר לרגנסבורג: נדודי משפחת החסיד מחבל הריין לחבל הדונאו", ציון פא (תשע"ו), 176–149.

2 המחקר על מחזורי סיפורי השבחים האלה הראה כי הם החלו כהיגדים בעל־פה בקרב החברה המספרת, הועלו על הכתב בעברית, שפת הקודש של היהודים, ובתקופה מאוחרת יותר תורגמו לשפה הוורנקולרית – יידיש – והועלו על הכתב. חלקם אף עובדו והועלו על הכתב שוב בעברית. ראו יעקב מייטליס, די שבחים פֿון רבי שמואל און רבי יורא חסיד (לונדון, 1961); יוסף דן, עיונים בספרות חסידות אשכנז (רמת גן, 1975); יוסף במברגר, "סיפורי השבחים של חסידי אשכנז: קווי יסוד להגיגריה היהודית באשכנז בימי הביניים" (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בריאלין, תשס"ה); עלי יסיף, מאה סיפורים חסר אחד: אגדות כתב יד ירושלים בפולקלור היהודי בימי הביניים (תל אביב, 2013); שרה צפתמן, "מעשה בוך": קווים לדמותו של ז'אנר בספרות היידיש הקדומה", הספרות 28 (1979), 137–126; שרה צפתמן, שבחי רבי שמואל ורבי יהודה חסיד: ראשיתה של ספרות השבחים ביהדות אשכנז (ירושלים, 2020). אני מבקש להודות לשרה צפתמן על שאפשרה לי לעיין בספרה עוד לפני שראה את אור הדפוס.

3 Debra Kaplan, *Beyond Expulsion: Jews, Christians, and Reformation Europe* (Stanford, 2011). לגרסה העברית של הספר ראו דברה קפלן, שטרסבורג: יהודים, נוצרים, רפורמציה, תרגום: להד לזר (ירושלים, 2016).

4 Eva Haverkamp, "The Jews in Christian Europe: Ashkenaz in the Middle Ages", in Alan T. Levenson (ed.), *The Wiley-Blackwell History of Jews and Judaism* (Malden, 2012), 169–206.

5 Robert Weil, "Le Bain rituel juif de Strasbourg", *Extrait De Tribune Juive*, 1986.

6 Pia Heberer, "...war die Hölle der Juden in Speyer": Die Synagoge in Speyer", *Die Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit: Befund und Rekonstruktion* 22 (2010), 177–188. על חיי היהודים בארפורט בימי הביניים ועל גורלו של בית הקברות היהודי ראו Maike Lämmerhirt, "Der Jüdische Friedhof in Erfurt: Historische Betrachtung", in Reinhard Schramm et al. (eds.), *Die Grabsteine vom Mittelalterlichen Jüdischen Friedhof in Erfurt* (Erfurter Schriften zur Jüdischen Geschichte), vol. 2 (Erfurt, 2013), 12–27.

7 Julius Aronius, *Regesten zur Geschichte der Juden im fränkischen und deutschen Reiche bis zum Jahre 1273* (Berlin, 1902), §135, §150.

8 Eva Haverkamp, *Monumenta Germaniae Historica: Hebräische Berichte über die Judenverfolgungen während des Ersten Kreuzzugs* (Hannover, 2005), 481;

מאפשרים לנסות לתארך אותו ולייחס משמעות לפעילותם של יהודים האמונים בו על מעשי ניסים ונפלאות שבזכותם ריחפו יהודי רגנסבורג במאה החמש־עשרה בשמי העיר. עלי יסיף, שפרסם את קובץ הסיפורים, טוען כי יש חשיבות למקומו של הסיפור בקובץ הסיפורים. שני הסיפורים העוקבים לו, סיפורים פ"ו ופ"ז, עוסקים בנושאים דומים: סיפור פ"ו מספר כיצד ר' יהודה החסיד תפס באמצעים מאגיים גנבים שפרצו לביתו ברגנסבורג, ואילו סיפור פ"ז מספר כיצד ר' יהודה החסיד החזיר לחיים גנב שנרצח בידי חברו בעת שפרץ לבית ברחוב היהודים ברגנסבורג כדי להציל את היהודים מזעם ההמון, והגנב שחזר מן המתים אף מוזהא את רוצחו. יסיף מדגיש את חשיבותו של הרצף הסיפורי בקובצי הסיפור העממי בימי הביניים וטוען כי הוא יוצר אפקט רגשי מצטבר ומעצים מסרים שאינם באים לידי ביטוי בסיפור הבודד. דומה שטענה זו תקפה גם לגבי רצף הסיפורים הזה, שמעשה פ"ה נמצא בתוכם. הסיפור העוסק בהחייאת המת מעלה על הדעת את אירועי עלילת הדם ברגנסבורג בשנת 1476, שהביאה למאסרם של יהודים רבים. הסיפור על הגנבים שפרצו לביתו של ר' יהודה מדגיש גם הוא באופן מובהק את הדרישה למשפט צדק. הסיפור מתאר את ר' יהודה כמי שיש בכוחו לגרום לגנבים לקפוא כאבן, אך כדי שהצדק לא רק ייעשה אלא גם ייראה, הוא מבקש גם להביאם לדין לפני חברי מועצת העיר. המסר בדבר חינויותו של הליך משפטי ראוי וההוכחות החוזרות ונשנות לניקיון כפיהם של יהודי העיר תומכים בטענתו של יסיף כי המעשים, כדרךם של סיפורי פולקלור, משקפים את עולמה של הקהילה המספרת וחושפים בפני הקוראים את הלכי הרוח, המחשבות, הפחדים, השאיפות והתחושות של הקהל שעיבד אותם והעלה אותם על הכתב. תחושת הישמטותה של הקרקע מתחת רגליהם והניסיון להתעלות מעל המציאות באמצעים מאגיים ולרחף מעליה כדי לבטא כוח מתאימה לזמן ולמקום שאליו מכוונים הפרטים מכווני האמת בסיפור. מלבד המבט העילי וההתייחסות למגדלים ולתמונה הפנורמית, עולמם של יהודי המאה החמש־עשרה ברגנסבורג משתקף גם בדרישה ששם המספר בפיו של ר' יהודה כלפי ר' אפרים לעשות עבודה סדורה בהשגת הצדק. יהודי העיר בתקופה זו השתמשו באמצעים אלו ממש במאבקם הארוך לשמר את אחיזתם בעיר, הן בעת עלילת הדם והן בהזדמנויות אחרות.²⁴ דברים אלו מאפיינים את הדרישה של חוגים יהודיים להיצמד לדרכים הדיפלומטיות המקובלות באמצעותם של שתדלנים יהודים שעשו למען המשכיות הקיום היהודי בעיר. עוד ייתכן כי הסיפור משקף התלבטויות בקרב היהודים במהלך העשור 1486–1496 בין מי שביקשו ללכת עם הדוכס מבוואריה ובין מי שברו היה

- 17 על דמותם, אופיים ומיצובם של מאגיגונים יהודים באשכנז
 Karl Erich Grözinger, "Jüdische Wundermänner in Deutschland", in
 Karl Erich Grözinger & Elvira Grözinger (eds.), *Judentum
 im deutschen Sprachraum* (Frankfurt am Main, 1991),
 190–221; Karl Erich Grözinger, "Wundermann, Helfer
 und Fürsprecher: Eine Typologie der Figur des Ba'al
 Schem in aschkenasisch-jüdischen Volkserzählungen",
 in Anthony Grafton & Moshe Idel (eds.), *Der Magus:
 seine Ursprünge und seine Geschichte in verschiedenen
 Kulturen* (Berlin, 1991), 169–192
- 18 הסיפור מצוי בכתב יד אוקספורד 1567 ופורסם על ידי יוסף
 דן, "סיפורים דימונולוגיים מכתבי ר' יהודה החסיד", *תרביץ*
 ל (תשכ"א), 273–289 (ובמיוחד עמ' 274). על כתב היד ראו
 יוסף דן, *עיונים בספרות חסידות אשכנז* (רמת גן, תשל"ה),
 134–147.
- 19 דן, "סיפורים דימונולוגיים", 274.
- 20 על משמעותם הדתית, הפוליטית והארכיטקטונית של
 מגדלי עיריה זו ראו Katherine L. Jansen, "Peacemaking
 Performance and Power in Thirteenth Century St.
 Gimignano", in Katherine L. Jansen, Guy Geltner & Anne
 E. Lester, *Center and Periphery: Studies on Power in
 the Medieval World in Honor of William Chester Jordan*
 (Leiden & Boston, 2013), 93–106
- 21 Juergen Schulz, "Jacopo de Barbari's View of Venice: Map
 Making, City Views, and Moralized Geography before the
 Year 1500", *The Art Bulletin* 60 (1978), 425–474
 גם Lucia Nuti, "The Perspective Plan in the Sixteenth
 Century: The Invention of a Representational Language",
The Art Bulletin 76 (1994), 105–128
 העניין דייוויד פרידמן; ראו David Friedman, "Fioreza:
 Geography and Representation in a Fifteenth Century
 View", *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 64 (2001), 56–67
- 22 על חיתוכי העץ ובהם פנורמות הערים בחיבור זה ראו מאמרו
 V. Von Loga, "Die Städteansichten in
 Hartman Schedels Weltchronik", *Jahrbuch der Königlich
 Preussischen Kunstsammlungen* 9 (1888), 93–107
- 23 ראו למשל חיים אליעזר בן יצחק, "אור זרוע: שאלות
 ותשובות" מהדיר מ' אביטן (ירושלים, תשס"ב), סימן סה:
 "קהלה המהוללה, תשואות חן חן לה, רבותינו שבריגשפורק
 עיר ואם בישראל".
- 24 על עלילת הדם ברגנסבורג ומערכת הקשרים הענפה בין
 יהודים לנוצרים במהלך תקופת החקירה בשנים 1476–1480
 ראו Sophia J. Schmit, "In Iron Chains: The Regensburg
 Jewish Community Under Ritual Murder Charges"
 (Ludwig Maximilian University Ph.D. Thesis, 2019)
- Eva Haverkamp, "Solomon bar Simson", in Graeme
 Dunphy & Cristian Bratu (eds.), *Encyclopedia of the
 Medieval Chronicle*. First published online: 2016
- 9 David Malkiel, *Reconstructing Ashkenaz: The Human
 Face of Franco-German Jewry 1000–1250* (Stanford,
 2009), 114–147, ובמיוחד עמ' 116.
- 10 Rephael Straus, *Urkunden und Aktenstücke zur
 Geschichte der Juden in Regensburg 1453–1738*
 (München, 1960), 28, §109
 Ahuva Liberles, "Believing or Belonging? Religious Conversion, Family
 Life, and the Jewish Community in Late Medieval
 German Lands", (Hebrew University Ph.D. Thesis, 2020)
 אני מודה לתלמידתי אהובה ליברלס נוימן שהעמידה לרשותי
 את המסמך ואת תרגומו לעברית.
- 11 Nehemia Bruell, "Beitraege zur juedischen Sagen- und
 Spruchkunde im Mittelalter", *Jahrbücher für Jüdische
 Geschichte und Literatur* 9 (1889), 1–71
- 12 גישה דומה לנושא מציג דוד רוטמן בביקורתו על ספרו של
 יסף. ראו דוד רוטמן, "אבל הטקסטים לעולם עומדים",
מחקרי ירושלים בספרות עברית כח (תשע"ו), 259–268.
- 13 R. R. Post, *The Modern Devotion: Confrontation with
 Reformation and Humanism* (Leiden, 1968), 632–680
 ובמיוחד עמודים 632–633.
- 14 יעקב בן משה הלוי מולין, *שאלות ותשובות מהרי"ל*, מהדיר
 יצחק סין (ירושלים, תש"ם), ס' קיה (קכו), עמ' רטו-ריד;
 ישראל מרדכי פלס ושלמה יהודה הכהן שפיצר, *ספר מבוא
 והוספות לספרי מהרי"ל* (ירושלים, תשע"ו), 85. וראו גם י"מ
 תא-שמע, "כרוניקה חדשה לתקופת בעלי התוספות מחוגו של
 ר"י הזקן", *שלם ג* (תשמ"א), 319–324, שם מדווח המעתיק
 ר' מנחם אולנדרוף שהיה על קברו של ר"ח בתשעה באב שנת
 ה'ר"ב (1442) ואף חתם את שמו על מצבתו; Elchanan Reiner,
 "Traditions of Holy Places in Medieval Palestine: Oral
 versus Written", in Rachel Sarfati (ed.), *Offerings from
 Jerusalem: Portrayals of Holy Places by Jewish Artists*
 (Jerusalem, 2002), 9–19
- 15 על דמויות אלו ראו שהם-שטיינר, "משפיר לרגנסבורג"; וראו
 במיוחד עמ' 9–10.
- 16 כינוי זה הוא אמביוולנטי היות שהמילה "מוחזק" יכולה לשמש
 בעברית ימיי-בינימית הן לתיאור אדם המוחזק כאלים או מוחזק
 כפושע אך גם לתאר איש רם מעלה, איש האצולה הבורגנית
 של העיר מבין חברי המועצה המשפיעים. בסיום הסיפור מסתבר
 שהמילה "מוחזק" בסיפור זה משמעותה כפירוש השני. ייתכן
 כי מילה זו היא תרגום עברי למונח הגרמני Schöffe ביחיד או
 Schöffe ברבים, שמתאר אנשים בעלי מעמד בעיר שהיו בעלי
 זכויות שיפוטיות אך ללא הכשרה משפטית ושישבו במועצות
 הערים והיו מעין טריבונל עירוני, בדומה לחבר מושבעים בן
 ימינו. לרוב היו אלה בני משפחות משפיעות כלכלית ונכבדות
 בעיר. על משמעות המונח המשפטי schöffe ו־Schöffen
 ראו ערך Schöffe באנציקלופדיה בריטניקה המקוונת. לא
 מן הנמנע כי מי שעיבדו את הסיפור שלפנינו בחרו במילה
 "מוחזק" בכוונת מכוון על מנת להעצים את המתח בין מעמדם
 של חשובי העיר למעשיהם העברייניים.

לקריאה נוספת

עלי יסף, *מאה סיפורים חסר אחד: אגדות כתב יד ירושלים
 בפולקלור היהודי בימי הביניים* (תל אביב, 2013).

Michael Toch, "The Formation of a Diaspora: The Settlement of Jews in the Medieval German Reich", *Peasants and Jews in Medieval Germany: Studies in Cultural Social and Economic History (Variorum Collected Studies)* (Aldershot, 2003), 55–78.

Werner Transier, "Speyer: The Jewish Community in the Middle Ages", Christoph Cluse (ed.), *The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries): Proceedings of the International Symposium held at Speyer 20–25 October 2002* (Turnhout, 2004), 435–447.

John Van Engen, *Sisters and Brothers of the Common Life: The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages* (Philadelphia, 2008).

John Van Engen, "The Practices of Devotio Moderna", in Miri Rubin (ed.), *Medieval Christianity in Practice* (Princeton, 2009), 256–262.

Alessandra Veronese, "Ashkenazi Immigrants in Northern Italy and their Relations with the Italian Jewish Population c. 1380–1420", in Lukas Klemens & Christoph Cluse (ed.), *The Jews of Europe around 1400: Disruption, Crisis, and Resilience* (Forschungen zur Geschichte der Juden) (Wiesbaden, 2018), 157–172.

Christian Maria Weigelt, "Das Erfurter Pestpogrom 1349: Eine kritische Rekonstruktion", in Johannes Heil (ed.), *Die Erfurter Jüdische Gemeinde im Spannungsfeld zwischen Stadt, Erzbischof und Kaiser (Erfurter Schriften zur Jüdischen Geschichte, vol. 4)* (Erfurt, 2016), 30–123.

Markus Wenniger, "Man bedarf keiner Juden mehr", *Ursachen und Hintergründe ihrer Vertreibung aus den Deutschen Reichsstädten im 15 Jahrhundert* (Wien, 1981).

Siegfried Wittmer, *Jüdisches Leben in Regensburg: vom frühen Mittelalter bis 1519* (Regensburg, 2001).

מקורות האיורים

Nuremberg Chronicles, Author: Hartmann :19 בעמוד Schedel, Illustrators: Michael Wolgemut and Wilhelm Pleydenwurff. Published by Anton Koberger, 1493

© The Trustees of the British Museum :20 בעמוד

תמונה בעמוד 22: קבץ מאשכנזי, JER NLI 3182=28, הספרייה הלאומית

ציטטה בעמוד 22 ("מעשה פ"ה"): ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל אביב ע"ש חיים רובין, <http://www.taupress.co.il>

תמונה בעמוד 25: Own work, By LigaDue – CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=64540871>

שרה צפתמן, שבחי ר' שמואל ור' יהודה החסיד: ראשיתה של ספרות השבחים ביהדות אשכנז (ירושלים, 2020).

Elisheva Carlebach, "Between History and Myth: The Regensburg Expulsion in Josel of Rosheim's Sefer ha'Miknah", Elisheva Carlebach, John M Efron, & David N. Myers (eds.), *Jewish History and Jewish Memory: Essays in Honor of Yosef Hayim Yerushalmi* (Hanover & London, 1998), 40–53.

Silvia Codreanu-Windauer, "Regensburg: The Archaeology of the Medieval Jewish Quarter", in Christoph Cluse (ed.), *The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries): Proceedings of the International Symposium held at Speyer 20–25 October 2002* (Turnhout, 2004), 391–404.

Alfred Haverkamp, "The Beginning of Jewish Life North of the Alps with Comparative Glances at Italy (ca. 900–1100)", in Anna Maria Pult-Quagila & Alessandra Veronese (eds.), *Diversi Angoli di Visuale Fra Storia Medievale e storia Degli Ebrei: In Ricordo di Michele Luzzati* (Pisa, 2016), 85–102.

Maike Lämmerhirt, "Der jüdische Friedhof in Erfurt: Historische Betrachtung", *Erfurter Schriften zur Jüdischen Geschichte 2* (2013), 12–27.

Katrien Lichtert, Jan Dumolin, & Maximiliaan Martens (eds.), *Studies in European Urban History [1100–1800]*, v. 31: *Portraits of the City – Representing Urban Space in Later Medieval and Early Modern Europe* (Turnhout, 2014).

Veronika Nickel, *Widerstand durch Recht: Der Weg der Regensburger Juden bis zu ihrer Vertreibung (1519) und der Innsbrucker Prozess (1516–1522)* (Forschungen zur Geschichte der Juden (Abt. A: Abhandlungen, vol. 28) (Wiesbaden, 2018).

Lucia Raspe, "The Migration of German Jews into Italy and the Emergence of Local Rites of Selihot Recitation", in Lukas Klemens & Christoph Cluse (ed.), *The Jews of Europe around 1400: Disruption, Crisis, and Resilience* (Forschungen zur Geschichte der Juden) (Wiesbaden, 2018), 173–194.

Ephraim Shoham-Steiner, "'This Should Not To Be Shown To a Gentile': Medico-Magical Texts in Medieval Franco-German Jewish Rabbinic Manuscripts", in Sally Crawford & Christina Lee (eds.), *Bodies of Knowledge: Cultural Interpretations of Illness and Medicine in Medieval Europe* (Oxford, 2010), 53–57.

Raphael Straus, *Regensburg and Augsburg* (Philadelphia, 1939).

Maria Stürzebecher, *Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt*. Bd. 1: *Der Schatzfund. Archäologie – Kunstgeschichte – Siedlungsgeschichte* (Weimar, 2010).